

UBEYD b. ŞERİYYE

215, 232-235, 240, 251, 262; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 138; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Faşlû'l-makâl fi şerhi Kitâbi'l-Emsâl* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1971, s. 64, 75, 93, 177, 239, 255; Seleme b. Müslim el-Avtebî es-Suhârî, *el-En-sâb* (nşr. M. İhsan en-Nas), [baskı yeri yok] 1427/2006, I-II, bk. İndeks; Zemahşerî, *el-Müstakşâ fi emşâli'l-Arab*, Beyrut 1987, I, 305; İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk* (Amrî), XXXVIII, 202-205; Neşvân el-Himyârî, *Mülûkü Himyer ve 'aқыâlû'l-Yemen* (nşr. Ali b. İsmâil el-Müeyyed – İsmâil b. Ahmed el-Cerâfî), Kahire 1378, bk. İndeks; Yâ-kût, *Mu'cemû'l-üdeba'* (nşr. Ömer Fârûk et-Tabbâ'), Beyrut 1420/1999, IV, 375-378; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (nşr. Halîl Me'mûn Şihâ), Beyrut 1418/1997, III, 185; Safedî, *el-Vâfi*, XIX, 432-433; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr.), Beyrut 1415/1995, V, 89; Brockelmann, *GAL*, I, 63; *Suppl.*, I, 100; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 189; N. Abbot, *Studies in Arabic Literary Papyri*, Chicago 1957, I, 9-17, 20, 26, 27, 56; H. A. R. Gibb, *Studies on the Civilization of Islam*, Princeton 1962, s. 109; Sezgin, *GAS*, I, 260; Abdülazîz ed-Dürî, *Bahş fi neş'eti 'ilmi't-târîh 'inde'l-Arab*, Beyrut 1993, s. 15; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 55; F. Krenkow, "The Two Oldest Books on Arabic Folklore", *JC*, II (1928), s. 204-236; Zarîf el-Meâyeta, "Menhecû 'Ubeyd b. Şerîyye el-Cürhümî fi kitâbihi'l-Mülûk ve aḥbâri'l-mâdin", *Şû'ün ictimâ'îyye*, XVIII/71, Şârika 2001, s. 39-59; F. Rosenthal, "İbn Şaryâ", *EP* (İng.), III, 937; Âmir el-Ahmedî, "'Ubeyd b. Şerîyye", *el-Meusu'atü'l-Arabiyye*, Dimâşk 2005, XII, 889-890.

ELNURE AZİZOVA

UBEYD-i ZÂKÂNÎ

(عبید زاکانی)

Hâce Nizâmüddin

Necmüddin Ubeydullah-ı Zâkânî Kazvîni
(ö. 772/1370'ten önce)Hicviyeleriyle tanınan
İranlı şair ve edip.

727'de (1327) *Nevâdirü'l-emşâl* adlı eserini kaleme alması ve hemşehrisi Hamdullah el-Müstevfî'nin 730'da (1330) telif ettiği *Târîh-i Güzide*'de onun güzel şiirleri ve eşiz risâleleri olduğunu belirtmesinden hareketle VIII. (XIV.) yüzyılın başlarında veya bundan kısa bir süre önce Kazvin'de yahut buraya bağlı Zâkân köyünde doğduğu söylenebilir. Yine Müstevfî'nin kaydettiğine göre Zâkânîler, Arap asıllı Benî Hafâce kabilesinden olup yetiştirdikleri âlim ve yöneticilerle tanınmıştır (*Târîh-i Güzide*, s. 805). Eğitimi Kazvin'de tamamlayan Zâkânî şiirlerinde "Ubeyd" mahlasını kullanmıştır. 727'de (1327) İlhanlı Sultanı Ebû Said Bahadır Han'ın veziri Alâeddin Muhammed Feryümedî ile dostluk kurdu ve ona *Nevâdirü'l-emşâl* adlı kitabını takdim etti. Muhtemelen 746'da (1346) veya ertesi yıl Kazvin'den ayrıldı;

Şiraz'ı 742'de (1342) ele geçiren İncülular hânedarından Cemâleddin Ebû İshak'ın himayesine girdi, kendisine methiyeler yazdı ve 751'de (1351) telif ettiği *'Uşşâknâme*'yi ona ithaf etti. Bu hükümdarın 754'te (1354) yaptırdığı saray için 758 (1357) yılında öldürülmesi dolayısıyla kaleme aldığı şiirlerden aynı tarihlere kadar Şiraz'da kaldığı anlaşılmaktadır. Bu sırada Şems-i Fahrî, Hâcû-yi Kirmânî, Hâfız-ı Şirâzî, Aduddin el-İcî ve Şeyh Emînüddin-i Belyânî gibi şair ve âlimlerle aynı ortamda bulundu.

Muzafferîler Hükümdarı Mübârizüddin Muhammed, Şiraz'a hâkim olup Ebû İshak'ı ortadan kaldırınca Ubeyd önce memleketine, oradan Bağdat'a giderek Celâyirîler Sultanı Şeyh Üveys'in (1356-1374) hizmetine girdi. Muzafferîler'den Şah Şücâ' babası Emir Mübârizüddin'in yerine tahta geçince (1358) Ubeyd tekrar Fars bölgesine dönüp onun yakınları arasında yer aldı. Bazı şiirlerinden, hânedan içindeki mücadeleler yüzünden Şiraz'ı terkeden Şah Şücâ' ile birlikte 766-768 (1364-1366) yıllarında Kirman'da bulunduğu, şahın 768'de (1367) İsfahan'ı işgal ettiği ve aynı yıl Şiraz'ı tekrar ele geçirince onunla birlikte bu şehre geri döndüğü anlaşılmaktadır. Bundan sonraki hayatına dair bilgi yoktur. Ubeyd'in Alâ-i Buhârî'nin 767'de (1366) istinsah ettiği *Esmâr ve eşcâr* adlı eserinin üzerindeki bir kayıt yazmanın 772'de (1370) oğlu İshak'a intikal ettiğini göstermektedir (*Külliyât*, s. 31-32). Dolayısıyla Ubeyd-i Zâkânî bu tarihten bir süre önce muhtemelen İsfahan veya Bağdat'ta vefat etmiştir.

Eserleri. Hiciv ve mizah alanında klasik Fars edebiyatının en önemli simalarından olan Ubeyd-i Zâkânî gazelde Sa'dî-i Şirâzî, kasidede Enverî ve Muizzî'den etkilenmiştir. Divanında yer alan şiirleri, kısa hikâye ve risâleleri ayrı ayrı ve bütün halinde *Külliyât*'ın içinde günümüze ulaşmış (yazma nüshaları için bk. Münzevî, II, 527 vd.; III, 3247 vd.; *FME*, s. 269-273; M. Ca'fer-i Mahcûb, bk. bibl.), müstakil olarak ve birlikte çeşitli baskıları yapılmıştır. 1. *Divân*. 3000 civarında beyit ihtiva edip kaside, gazel, terciibend ve terkibibend, mesnevi, kıta ve rubâilerden meydana gelmektedir. 2. *'Uşşâknâme*. Şairin süreklî âşık olan gönlünden şikâyetle başlayan 734 beyitlik bu mesnevîde âşık ve mâşukun yaşadıkları haller anlatılır. 3. *Nevâdirü'l-emşâl*. Bu Arapça eserde çeşitli bilgiler, peygamberler, filozoflar ve şairlere ait sözlerle bazı özdeyişlere yer verilmiştir (Tahran 1314 hş.). 4. *Şerḥu'l-Çağmînî*. Mahmûd b. Muham-

med el-Çağmînî'nin astronomiyle ilgili eseri üzerine yazılmıştır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 521). 5. *Mûş u Gürbe* (Tahran 1325, 1331, 1332, 1335, 1352 hş.; Bombay 1884, 1888; Delhi 1895). Kedi ile farenin konu edildiği bu kasidenin *Külliyât*'ta doksan dört olan beyit sayısının yazma nüshalarda daha az veya çok olması zaman içinde başkalarınca bazı ilâveler yapıldığını düşündürmektedir. Hikâyede zamanın insanının iyiyüzlülüğü, ahlâk ve âdâbı hicvedilmekte, muhtemelen Kirman hâkimi Mübârizüddin Muhammed ile Şiraz hâkimi Ebû İshak İncü arasındaki mücadeleye işaret edilmektedir. Herbert Wilhelm Duda manzumeyi Almanca'ya (*Katze und Maus*, Salzburg 1947), Abbas Âryanpûr Kâşânî İngilizce'ye (*The Story of The Cat and Mice*, Tahran 1971), Jalal Alavinia ve Thérèse Marini Fransızca'ya (*Le chat récidiviste: le chat et la souris*, Paris 2005) çevirmiştir. Eserin Türkçe tercümesini Günay Kut ve Zehra Toska neşretmiştir ("Kedi ile Fare Hikâyesi", *Şinasi Tekin'in Anısına: Uygurlardan Osmanlıya*, haz. Günay Kut ve Fatma Büyükkarcı Yılmaz, İstanbul 2005, s. 535-586). 6. *Ahlâku'l-eşrâf**. Müellif bu küçük risâlede peygamberlerle filozof ve din adamlarının tavsiye ettiği hikmet, namus, hayâ, iffet, şecaat, adalet, cömertlik, hilim, vefa, merhamet, doğruluk gibi erdemleri kendi zamanında terkedildiği için "mezheb-i mensûh" diye niteledikten sonra bunların yerine dönemin ileri gelenleri tarafından benimsenen, bu sebeple "mezheb-i muhtâr" denilen, ahlâk ve erdemden uzak davranış ve alışkanlıkları eleştirmektedir. Eser *Külliyât* ve *Leḥâ'if* içinde basılmıştır. 7. *Risâle-i Dilgûşâ (Leḥâ'if)*. Arapça ve Farsça kısa hikâyeler, latife ve özlü sözlerden meydana gelen eser, devrin anlayış ve ahlâkını hicvetmek amacıyla Sa'dî-i Şirâzî'nin *Güllistân*'ı gibi sade ve akıcı bir dille yazılmıştır. Eserdeki bazı hikâyeleri Mualim Nâci *Ubeydiyye* adıyla Türkçe tercümeleriyle birlikte yayımlamış (İstanbul 1303), Jalal Alavinia ve Thérèse Marini risâleyi Fransızca'ya tercüme etmiştir (*Tratité de la joie de coeur*, Paris 2005). 8. *Şad Pend (Pendnâme)*. Sosyal eleştiri niteliğinde, yer yer kaba ve müstehcen, alay içerikli 100 öğüt ihtiva etmektedir. 9. *Riş-nâme (Naşihatnâme)*. Sakalın olumsuz bir sembol olarak yer aldığı bu mensur-manzum hikâyede dönemin cinsel sapkınlıkları eleştirilmektedir. 10. *Risâle-i Ta'rifât (Deh Faşl)*. On başlıktan oluşan bu kısa risâlede bazı dinî, sosyal, siyasal içerikli kelime, kavram, makam ve mesleklerin

kısa tanımları alaycı bir üslûpla yapılarak devrin ahlâkî çöküntüsüne dikkat çekilmektedir. **11. Fâlnâme-i Burûc** (*Tâli'nâme*) (İÜ Ktp., FY, nr. 123). Görünüşte burçlardan hareketle fal bakmayı konu edinen bu mensur risâlede her falın sonuna bir rubâî eklenmiş olup eserde fal baktıranlar ve falcılar kınanmakta ve alaya alınmaktadır. **12. Fâlnâme-i Vuûş u Tu-yûr**. Altmış kadar rubâiyi ihtiva etmektedir. Mevlânâ'nın "Mûsâ ile Çoban" adlı manzumesi taklit edilerek yazılan *Sengterâş* adlı seksten altı beyitlik bir mesnevi Ubeyd'e nisbet edilmişse de (*Külliyât*, s. 282) bu durum şüpheyle karşılanmıştır.

Ubeyd-i Zâkânî'nin *Külliyât*'ında yer alan mizah türü risâlelerinin büyük bir kısmı (*Ahlâku'l-eşrâf*, *Rişnâme*, *Şad Pend*, *Risâle-i Dilgüşâ*, *Risâle-i Ta'rîfât*, *Mellâd u Piyâz* ve bazı şiirler) Fransa'nın İstanbul başkonsolosu M. Ferté'nin mukaddimesiyle Mirza Habib Efendi tarafından *Müntehab-ı Letâ'if* adıyla neşredilmiştir (İstanbul 1303). Daha sonra kaside, gazel, kıta, rubâiler, terkihibend ve mesnevilerden oluşan şiirleriyle '*Uşşâknâme*'yi içeren *Külliyât*'ı Abbas İkbâl-i Âştîyânî *Külliyât-i 'Ubeyd-i Zâkânî* adıyla yayımlamış (Tahran 1321 hş.), daha sonra tercihibend, mesnevi, tazmin ve kıtalar, rubâilerle İstanbul'da basılan *Letâ'if*'teki eserleri de ekleyerek eseri iki cilt halinde tekrar neşretmiştir (Tahran 1331-1332 hş.). Pervîz-i Atâbekî *Külliyât*'ı yeniden yayımlamış (Tahran 1343 hş.); *Ahlâku'l-eşrâf*, *Rişnâme*, *Şad Pend*, *Risâle-i Dilgüşâ*, *Risâle-i Ta'rîfât*, *Mûş u Ğurbe* ile hikâyeleri *Hicviyyât* ve *Hezeliyyât* adıyla neşretmiş (nşr. Gulâm Hüseyin Fernûd, Tebriz 1969), Arapça *Nevâdirü'l-emşâl* ile *Şerhu'l-Çağmîni* hariç müellifin bilinen bütün eserlerini içeren *Külliyât*'ın on üç nüshaya dayalı tahkikli neşri Muhammed Ca'fer-i Mahcûb tarafından gerçekleştirilmiştir (New York 1999). Ubeyd-i Zâkânî, Osmanlı divan şairleri ve Tanzimat devri yazarlarınca takdir edilmiş, Ebüzziyâ Mehmed Tefvik sözlerinden seçmeler yaparak bunları Türkçe'ye çevirmiştir (*Müntehabât-ı Letâ'if*, İstanbul 1303). Hasan Cevâdî *Ahlâku'l-eşrâf*, *Risâle-i Ta'rîfât*, *Şad Pend*, *Risâle-i Dilgüşâ* ve *Mûş u Ğurbe*'yi İngilizce'ye tercüme etmiştir (*The Ethics of the Aristocrats and Other Satirical Works*, Piedmont 1985).

BİBLİYOGRAFYA :

Ubeyd-i Zâkânî, *Külliyât-ı 'Ubeyd-i Zâkânî* (nşr. Abbas İkbâl-i Âştîyânî), Tahran 1376 hş.; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 805; Devlet-

şah, *Tezkiretü's-su'arâ* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1366 hş., s. 217-221; Münzevî, *Fihrist*, II, 1527 vd.; III, 3247 vd.; A. J. Arberry, *Classical Persian Literature*, London 1958, s. 288-300; FME, s. 269-273; E. G. Browne, *Ez Sa'dî tâ Câmî* (trc. Ali Asgar Hikmet), Tahran 1351 hş., s. 312-340; Zebihullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İrân*, Tahran 2535 şş., III, 963-984; Hasan Çiftçi, '*Ubeyd-i Zâkânî: Toplumsal Görüşleri, Ahlak ve Felsefesi* (doktora tezi, 1996), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Erzurum 2000, s. 307-332; a.mlf., "Bir Fabl Olarak Fare ile Kedi Hikâyesinin Arkasındaki Mesaj", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1999, s. 57-66; a.mlf., "Yek Eşer-i Nâşinâhte ez 'Ubeyd-i Zâkânî", *İrânşinâsî*, XI/4, Maryland 2000, s. 873-876; Müctebâ Minovî, "Kıssa-i Mûş u Ğurbe-i Manzûm", *Yağmâ*, X/9, Tahran 1336 hş., s. 401-406; X/11 (1336 hş.), s. 483-488; Gulâm Hüseyin-i Yûsufî, "Şûhûtab'-yi Âğâh", a.e., XXV/9 (1351 hş.), s. 537-560; A. A. Haidari, "A Medieeval Persian Satirist", *BSOAS*, XLIX (1986), s. 117-127; Yûsuf Selâhaddin Abdüsselâm, "Manzûmetü Mûş ve Ğurbe", *Mecelletü Külliyyeti'l-lugât ve'l-terceme*, sy. 13, Kahire 1406/1986, s. 227-235; M. Ca'fer-i Mahcûb, "Mu'arrifî-yi Destnevîshâ-yi Âşâr-ı 'Ubeyd-i Zâkânî", *İrânşinâsî*, VI/1 (1373 hş.), s. 138-159; VI/2 (1373 hş.), s. 282-301; İrec-i Vâmîkî, "'Ubeyd-i Zâkânî", *Âşînâ*, VIII/33, Tahran 1375 hş., s. 51-62; Mahmûd Ümid Sâlâr, "Mülâhazatı der Bâre-i Letâ'if-i 'Ubeyd-i Zâkânî der Risâle-i Dilgüşâ", *İrânâme*, VI/2, New York 1988, s. 228-247; Tahsin Yazıcı, "'Ubeyd-i Zâkânî-i Kazvîni", *İA*, XIII, 1-2; J. T. P. de Bruijn, "'Ubeyd-i Zâkânî", *EP* (İng.), X, 764.

HASAN ÇİFTÇİ

UBEYDE b. HÂRİS

(عبيدة بن الحارث)

Ebû'l-Hâris (Ebû Muâviye) Ubeyde b. el-Hâris b. Abdülmuttalib el-Kureşî (ö. 2/624)

Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, sahâbî.

Resûl-i Ekrem'den on yaş büyük olduğuna göre muhtemelen 561 yılında doğmuştur. Babası, Hz. Peygamber'in en büyük amcası Hâris b. Abdülmuttalib, annesi Sühayle bint Huzâî b. Huveyris'tir. Abdümenâfoğulları'nın en yaşlısı ve reisi olan Ubeyde, Hz. Peygamber'in tebliğini güvendiği kimselerle sınırlı tuttuğu dönemde henüz Dârülerkam'daki faaliyetlerine başlamadan önce Hz. Ebû Bekir vasıtasıyla İslâm'ı kabul etti. Onun dokuzuncu müslüman olduğu zikredilir. Kardeşleri Tufeyl ve Husayn ile birlikte Medine'ye hicret etti. Burada önce Abdullah b. Seleme el-Aclânî'ye misafir oldular, ardından kendilerine bir yer tahsis edildi. Mekke'de Bilâl-i Habeşî, Medine'de Umeyr b. Humâm (İbn

Sa'd, III, 51) veya Amr b. Cemûh ile (*DİA*, III, 82) kardeş ilân edildi. Hicretten birkaç ay sonra (Şevval I / Nisan 623) Resûlullah onu muhacirlerden meydana gelen altmış veya seksen kişilik bir müfrezeyle kumandan tayin etti (bk. **RÂBİĞ SERİYYESİ**). Sancaktarlığını Ubeyde'nin hicret arkadaşı Mistah b. Üsâse'nin yaptığı bu müfreze, Ebû Süfyân başkanlığındaki kervanla Seniyyetülmerre'nin aşağısında Ahyâ suyunun yanında karşılaştı. Karşılıklı ok atışlarından sonra müşrikler hızla oradan uzaklaştı. Çarpışma sırasında büyük yararlık gösteren Sa'd b. Ebû Vakkâs müşrikler tarafından savaşta yaralanan ilk müslüman oldu. Bu askerî birlik aynı zamanda İslâm tarihinde ilk defa sancak ve bayrak kullanıldı. Ubeyde b. Hâris ve onunla aynı gün Sifülbahr'daki İs mevkiiine gönderilen bir seriyyenin başındaki Hamza b. Abdülmuttalib, Resûl-i Ekrem döneminin ilk kumandanlarıdır.

Ubeyde'nin katıldığı ikinci muharebe Bedir Gazvesi olup Ubeyde burada savaş başlamadan önce Mekke müşriklerinin mübareze için çıkardığı üç kişiden biri olan Utbe b. Rebîa'nın karşısına çıktı. Ubeyde ve Utbe her iki ordunun en yaşlı savaşçıları idi. Bu mübarezede Hz. Ali ile Hamza düşmanlarını öldürdüler; Ubeyde ile Utbe yenemeyip birbirlerini yaraladılar. Altmış üç yaşındaki Ubeyde ayağına gelen kılıç darbesi yüzünden iki gün sonra Bedir'den dönülürken Safra mevkiiinde öldü ve buraya defnedildi. Hz. Peygamber'in çok itibar ettiği Ubeyde onun akrabaları arasındaki ilk şehiddir. Ubeyde'nin Muâviye, Avn, Münkız, Hâris, Muhammed, İbrâhim, Rayta, Hatice, Sühayle ve Safiyye adlı on çocuğu olmuştur (İbn Sa'd, III, 50). "Şu iki grup rableri hakkında çekişen iki hasımdır. İnkâr edenler için ateşten bir elbise biçilmiştir. Onların başlarının üstünden kaynar su dökülecektir" meâlindeki âyetin (el-Hac 22/19) bazı kaynaklarda Bedir Gazvesi'nde gerçekleşen mübarezenin tarafları, dolayısıyla da Ubeyde b. Hâris hakkında nazil olduğu zikredilmektedir (Buhârî, "Meğâzî", 8; Müslim, "Tefsîr", 34).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İshak, *es-Sire*, s. 124, 288; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 50-52; İbn Hibbân, *es-Siretün-nebeviyye ve aḥbârü'l-hulefâ* (nşr. el-Hâfiz es-Seyyid Azîz Bek v.dğr.), Beyrut 1408/1987, s. 171-172; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), III, 207-208; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: el-Meğâzî*, s. 46, 57, 65; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 449; Şâmî, *Sübütü'l-hüdâ*, VI, 23; Ahmet Önkâl, "Amr b. Cemûh", *DİA*, III, 82.

EBUBEKİR SİFİL